

مقدمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ.

يُؤْتِي الْحِكْمَ مَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَ فَقَدْ
أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَ مَا يَذَكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ
(بقره، ۲۶۹)

دانش روان‌شناسی تربیتی، اگر بر محکّمات معنوی، انسانی و علمی استوار باشد، محتوای فرهنگ ملی ما را به خود بگیرد، و با وضع و حال مخاطبان تعلیم و تربیت و مقتضیات زندگی در ایران هماهنگ گردد، دانشی رهایی‌بخش برای تعلیم و تربیت مردم کشور ماست. متأسفانه از هر سه جنبه مذکور، یعنی بنیانها، محتوا و تناسب علمی، این دانش رهایی‌بخش هنوز گرفتار درک و دریافتهای روشهای تقلیدی و محدودنگر است و نتوانسته در جایگاه رفیع خود در تعلیم و تربیت ایران استقرار یابد. مشکل اساسی آن است که: اولاً بنیانهای دانش روان‌شناسی تربیتی بر ایمان و حکمت و خرد مینوی استوار نشده است، دوم آنکه پژوهشهای علمی در حوزه‌های گوناگون این دانش وضعیت مطلوبی ندارد، و سوم آنکه دانشجویان ما در چند دهه اخیر عموماً بر محور رویکردهای رفتارگرایی با این درس آشنا شده‌اند و در ادامه زندگی حرفه‌ای خود نیز نتوانسته‌اند به آفرینش و به کارگیری دانش محکم و همه‌جانبه در روان‌شناسی تربیتی توفیق یابند.

مشکلات تعلیم و تربیت ما منحصر به ضعفهای دانش علوم تربیتی و روان‌شناسی تربیتی نیست. مدارس و دیگر مراکز آموزشی و تربیتی ما نیز، از جمله به دلایل مذکور، از چنان کیفیتی برخوردار نیست که انتظار آن را داریم. مشکلات آموزش و پرورش کشور

نیز از همه بیشتر است و در حوزه‌های مختلف جریان تدریس و تربیت دچار ضعف‌های اساسی است و به‌خصوص در ده موضوع زیر دچار کمبودها و گرفتاری‌های بیشتری است. بهداشت مدارس ایران در وضعیت نامطلوبی است؛ فضاها، آموزشی پاسخگوی نیازهای تعلیم و تربیت نیست؛ روابط انسانی در مدارس متأثر از روش‌های فرماندهی - فرمانبری است؛ چگونگی جذب، آموزش، نگهداری و ارتقاء معلمان ایران دچار مشکلات اساسی است؛ بودجه و امکانات و تجهیزات مدارس به کلی پاسخگوی مقتضیات یک آموزش و پرورش پیشرفته نیست؛ مدیریت مدارس مملو از ناپختگی و روزمرگی و دچار فقر نوآوری است؛ امتحانات و آزمون‌هایی که در مدارس به عمل می‌آید و به‌خصوص بلای کنکور مانع از پیشرفت حقیقی علمی و رشد خلاقیت و نوآوری در میان دانش‌آموزان است؛ خانواده‌ها و جامعه‌های محلی نقشی در آموزش و پرورش ندارند؛ اصول و مبانی و فلسفه تدریس و تربیت عملاً در فعالیتهای روزمره آموزش و پرورش در حاشیه قرار می‌گیرند؛ و برنامه‌ها و عملکردهای آموزشی و درسی نیز با بنیادها و اصول و یافته‌های دانش روان‌شناسی تربیتی همخوانی کافی ندارد. در چنین شرایطی ضرورت دارد که، به منظور کمک به بهبود وضعیت آموزش و پرورش، در تمام حوزه‌های تعلیم و تربیت، به‌خصوص در به‌کارگیری دانش روان‌شناسی تربیتی، کوشش‌های وسیع و همه‌جانبه علمی صورت گیرد.

اکنون نزدیک به یک قرن است که دانش جدید روان‌شناسی تربیتی، در ادامه تاریخ سه‌هزارساله اندیشه و عمل تدریس و تربیت، در جهان پیدا شده است. از هفتاد سال پیش نیز برخی اساتید ایرانی از این دانش در مراکز آموزشی کشور ما سخن به میان آوردند و کم‌کم کتابهایی در این موضوع منتشر شد. از سال ۱۳۱۷ که اولین کتاب جدید روان‌شناسی تربیتی با عنوان *علم النفس یا روان‌شناسی از لحاظ تربیت* به قلم شادروان دکتر علی‌اکبر سیاسی در ایران انتشار یافت، تاکنون در حدود سی اثر تألیف و ترجمه در روان‌شناسی تربیتی به زبان فارسی به چاپ رسیده است. این منابع، با وجود آنکه کوششهای ارزشمندی در حوزه روان‌شناسی تربیتی است اما، اولاً دربرگیرنده تمام مسائل مهمی نیست که موضوع بررسی و تحقیق در دانش روان‌شناسی تربیتی در آثار علمی کنونی در جهان است، و ثانیاً به‌گونه‌ای تهیه نشده است که به‌خوبی پاسخگوی نیازهای مشخص جامعه تعلیم و تربیت و ملیت و فرهنگ خود ما باشد.

هم مهم‌ترین آثار ترجمه شده به زبان فارسی و هم برخی از تألیفات روان‌شناسی تربیتی در کشور ما، با وجود آنکه جلوه‌های باارزشی از کوشش مؤلفان و مترجمان محترم

است اما، بعضی به دلیل قدیمی بودن، برخی به سبب ضعف همه‌جانبه‌نگری، بعضی به علت بهره‌گیری ناکافی از آخرین دستاوردهای این رشته علمی، و برخی دیگر به دلیل دنباله‌روی بی‌چون و چرا از نظریه‌های دانشمندان غربی در مسائلی که بیش از آنکه علمی و جهانی باشند ملی و فرهنگی هستند، نمی‌توانند کاملاً پاسخگوی نیازهای رو به گسترش جامعه علمی تعلیم و تربیت و روان‌شناسی ایران به حساب آیند. البته بر کسی پوشیده نیست که ترجمه و تألیفهای مذکور چراغ روشنی فرا راه تاریکیهای آموزش و تدریس سنتی قرار داده و تحول بزرگی را در سطوح مختلف تعلیم و تربیت میهن ما به وجود آورده است و همه ما مدیون این کوششها هستیم. در عین حال، در کار علمی جای آن نیست که محافظه‌کاری پیشه کنیم و از وضع موجود به سوی وضعیتی مطلوب گام برنداریم؛ و روشن است که کوششهای کنونی نیز، در مقایسه با آنچه در آینده صورت خواهد گرفت، ناکافی پنداشته می‌شود.

در سال ۱۳۷۳، اینجانب با همکاری تنی چند از استادان و مترجمان حوزه روان‌شناسی و تعلیم و تربیت ویراست چهارم کتاب *روان‌شناسی تربیتی*، اثر ارزشمند پروفیسور گیج (از دانشگاه استنفورد) و پروفیسور برلاینر (از دانشگاه آریزونا) را، که به واقع معتبرترین کتاب روان‌شناسی تربیتی مغرب‌زمین در آن زمان بود، به فارسی برگرداندیم. این کتاب در سال ۱۳۷۴ به وسیله انتشارات پاژ و حکیم فردوسی به چاپ رسید. ما در نظر داشتیم که ویراست بعدی آن اثر را نیز، هم‌زمان با انتشار آن، به فارسی برگردانیم و در اختیار علاقه‌مندان قرار دهیم. متأسفانه شرایط کار و زندگی مجال آن را برای دو استاد مذکور در روان‌شناسی تربیتی میسر نکرد که تجدید نظر دیگری از آن کتاب را فراهم آورند و ما نیز نتوانستیم به خواست خود تحقق بخشیم.

از سوی دیگر، اینجانب در ده سال گذشته علاقه‌مند بودم که بتوانم کتابی در روان‌شناسی تربیتی به رشته تألیف درآورم، و یادداشتهای فراوانی نیز برای این منظور گرد آورده بودم، اما کارهای بسیار دیگر، مانع از تحقق این آرزو می‌شد تا آنکه در سه سال گذشته، که از دانشگاه فردوسی به دانشگاه شهید بهشتی آمدم، فرصتهای بیشتری در اختیارم بود و خود را آماده‌تر دیدم که به آرزوی پیشین برای تدوین کتاب درسی روان‌شناسی تربیتی که پاسخگوی نیازهای دانشجویان و دانش‌پژوهان کشور باشد تحقق بخشم و اکنون خداوند را سپاس گزارم که چنین توفیقی برایم حاصل شده و کتاب حاضر در اختیار جامعه روان‌شناسی و تعلیم و تربیت ایران قرار می‌گیرد.

این کتاب درسی اساساً برای دانشجویان روان‌شناسی، دانشجویان علوم تربیتی، دانشجویان مشاوره، دانشجویان تربیت معلم، و دانشجویان تربیت دبیر نوشته شده است و، در عین حال، مربیان و معلمان و مدیران و مشاوران مدارس و والدین و دیگر علاقه‌مندان به روان‌شناسی و تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان و جوانان نیز می‌توانند از آن استفاده کنند. من در این کتاب کوشیده‌ام دانش روان‌شناسی تربیتی را، با استفاده از مهم‌ترین آثاری که در این زمینه در مغرب‌زمین و در کشور خودمان به چاپ رسیده است، در سطحی منسجم‌تر و معنی‌دارتر و متناسب با وضعیت و مسائل مشخص علمی و آموزشی و فرهنگی و ملی کشور خودمان ارائه کنم.

در این کتاب نه از درک و دریافته‌ها و روشهای قدیمی غیر قابل استفاده در جهان معاصر دفاع شده است و نه به دیدگاهها و روشهای محدودنگر تعلیم و تربیت غربی در تدریس و تربیت بسنده کرده‌ایم. باور ما آن است که دانش روان‌شناسی و تعلیم و تربیت را باید روی محک‌مات دینی و فرهنگی ایرانی قرار دهیم تا مناسب حال مردم و مقتضیات زندگی خود ما باشد. از خودبیگانگی علمی و چشم‌دوختن به کتابها و مقالات علوم انسانی بیگانه برای شناخت و تبیین مسائل انسانی و تکرار نظریه‌ها و یافته‌های پژوهشی آنان نخواهد توانست ما را به آفرینش دانش در راستای بیداری و پیشرفت مردم ایران برساند. به همین جهت، روان‌شناسی و علوم تربیتی در ایران باید به تولید علم در حوزه‌های تخصصی خود به چشم تازه‌ای بنگرد و دنباله‌روی از نگرش مسلط غربی در این حوزه‌ها را کنار بگذارد. ما نیاز به آن داریم که دیدگاههای محدودنگر پژوهشی - تحصیلی و اثبات‌گرایانه غربیان را پشت سر بگذاریم و با اجتهاد و بازنگری در پژوهشهای موجود، بیداری علمی، مقاومت علمی، و آفرینش علمی در علوم انسانی در ایران را تحقق بخشیم. اگر دیدگاههای تحصیلی سکولار در پژوهشهای علمی را مبنای تولید علم در حوزه علوم انسانی قرار دهیم هویت دینی و ملی و تاریخی و فرهنگی ما متزلزل خواهد شد. ما نیازمند یک تحول اصیل در نظریه‌پردازی و پژوهش در همه حوزه‌های علوم انسانی، به‌خصوص در روان‌شناسی و علوم تربیتی، هستیم. برای این منظور واجب‌ترین کار آن است که دانش‌پژوهان و دانشجویان روان‌شناسی و علوم تربیتی ایران، به‌ویژه آنان که موهبت بیشتری دارند و به تاریخ و فرهنگ ما دلبستگی نیرومندتری یافته‌اند، بیداری علمی، مقاومت علمی، و آفرینش دانش را اصلی‌ترین هدف حرفه‌ای خود قرار دهند.

بدترین اتفاقی که در بین بسیاری از متخصصان روان‌شناسی و علوم تربیتی ما افتاده

است این است که می‌خواهند اعتبار و شأن علمی خود را از متخصصان روان‌شناسی و علوم تربیتی در دانشگاه‌های غربی بگیرند و گویا آنچه را که آنان می‌گویند علم است و لا غیر. تردیدی نیست که همه ما از دانش‌های جهانی در علوم انسانی بهره گرفته و می‌گیریم اما نباید آن نوع از دانش را، که بر بنیاد نگرش‌های مادی‌گرایی و روش‌های تحصیلی استوار شده است، معیار اصلی اعتبار و شأن علمی دانش‌آفرینی در آثار و پژوهش‌های خود قرار دهیم. راه پیمودن در مسیری که دانش تحصیلی غربی در علوم انسانی راهنمای آن باشد نمی‌تواند ما را در دستیابی به پیشرفت حقیقی علم در کشور کمک کند زیرا بنیادهای فلسفی علوم انسانی در فرهنگ ایرانی در تقابل با زیرساخت‌های علوم انسانی در جوامع غربی است. بنابراین، مهم‌ترین وظیفه‌ای که پیش روی همه ما دانش‌پژوهان روان‌شناسی و علوم تربیتی قرار دارد آن است که این دانش‌ها را به شناخت حسی و تجربی محدود نکنیم بلکه آموزه‌های وحیانی و ایمان و شهود و تعقل و توجه به اعماق مسائل انسانی را راهنمای پژوهش‌های خود قرار دهیم. حقیقت و خیر و زیبایی و کمال نیز باید جای محکمی در روان‌شناسی و علوم تربیتی پیدا کند.

بر این اساس، انتظاری که از دانشجویان درس روان‌شناسی تربیتی داریم این است که هر یک از رویکردها و دیدگاه‌ها و دریافتهای مورد بحث در این کتاب را با توجه به وحدت دانش عینی و تجربی با تحلیل و تفکر منطقی و شوق و خرد مینوی و ایمان قدسی مورد بررسی قرار دهند. دانشجویان ما باید توجه کنند که علم از حس و تجربه آغاز می‌شود و با تحلیل و تفکر منطقی ادامه می‌یابد اما شوق و خرد و بینش درونی است که سبب نوآوری و آفرینش علمی می‌شود، و ایمان قدسی است که به آن جهت و ارزش متعالی می‌دهد. با چنین درک و دریافتی است که این کتاب روان‌شناسی تربیتی نگارش یافته است و امیدواریم که سرفصل مناسبی برای آفرینش دانش در این حوزه علمی باشد.

این کتاب، به شرحی که در جدول عنوانها ملاحظه می‌شود، در هشت فصل نوشته شده و هر یک از این فصلها، علاوه بر ارائه محتوا و یافته‌های پژوهشی و اصول و کاربردهای مربوط به موضوع آن، دارای خلاصه فصل، تعریف و توضیح اصطلاحات اساسی، منابع بیشتر برای مطالعه، و سؤالاتی برای بحث و گفتگو در کلاس نیز هست. برخی نمونه‌های عینی در تدریس و تربیت، جداول راهبردهای آموزشی و تربیتی، و تصاویر متنوعی نیز در درون هر فصل گنجانده شده تا جلب توجه و یادگیری دانشجویان را

آسان‌تر سازد و اندیشه نقاد و حل مسئله را در آنان برانگیزد. اینجانب در محدوده بضاعت و امکاناتی که داشته‌ام کوشیده‌ام تا کار متمایزی برای درس روان‌شناسی تربیتی در اختیار استادان و دانشجویان و پژوهشگران قرار گیرد اما، تردیدی نیست که، نقصانهایی نیز در این اثر وجود دارد که امیدوارم با استفاده از دیدگاهها و رهنمودهای ارزشمند خوانندگان محترم، در ویرایش و اصلاح این اثر در چاپهای بعدی توفیق بیشتری به دست آید. به این منظور از شما خواننده ارجمند تقاضا دارم بازخوردهای خود به محتوای این کتاب را به آدرس الکترونیکی زیر ارسال فرمایید.

حسین لطف آبادی

استاد دانشگاه شهید بهشتی

شهریور ۱۳۸۴

E-mail Address: Hossein@Lotfabadi.Com